

каквато се подхожда към така наречените спътници. Заедно с това В. Колевски подчертава, че истинското отношение към Маяковски е било положително. „И така — пише В. Колевски — дилемата „за“ или „против“ Маяковски, намерила отражение и в „РЛФ“, се решава в полза на поета. Неговата поезия е в унисон с политическите и естетическите възгледи на писателите от „РЛФ“, подкрепя активно тяхната борба, подпомага техните творчески търсения.“

В „РЛФ“ се печатат редовно произведения на съветски поети и белетристи. Със стихотворения или статии за тях, както изтъква авторът на книгата, в „РЛФ“ са представени Д. Бедни, М. Светлов, Е. Багрицки, А. Жаров, Н. Асеев, П. Уткин, В. Инбер и др. Белетристиката и драмата се застъпват с имената на Гладков, Фадеев, Серафимович, Афиногенов и др.

Трябва да изтъкна, че в този раздел Колевски е извършил много за допълняне картината за влиянието на съветската литература у нас през 30-те години. Във връзка с основната си тема, авторът на книгата проследява и развитието на преките контакти и културните връзки между български пролетарски писатели и СССР.

В своята книга „РЛФ“ В. Колевски е

работил сериозно, задълбочено върху един период от нашата литература, оценките за който често пъти са твърде противоречиви. В. Колевски подробно и аргументирано излага своята гледна точка, в която дейността на „РЛФ“ с основание се разглежда като положителна, въпреки редица слабости, допускани във вестника. Авторът излага систематично фактите и чрез тях върви към обобщенията и теоретичните си изводи. Този подход понякога не помага достатъчно за работата на аналитично-теоретичната мисъл, но той предпазва във всеки случай от абстрактно разглеждане на явленията. Приносът на В. Колевски в изследването на „РЛФ“ е несъмнен, не само защото книгата му е първият по-крупен труд у нас по този въпрос. С констатациите си за дейността на „РЛФ“, за мястото, което е заемал в културния ни живот, за ролята му за ленинизирание на литературния фронт и т. н., „РЛФ“ на Колевски надхвърля рамките на обикновеното изследване. Тази книга е една позиция относно пътя на пролетарската литература, относно нейната класова същност, относно ролята ѝ в развитието на революционния процес в България.

Чавдар Добрев

СЪВЕТСКО ИЗСЛЕДВАНЕ ЗА ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ

Напоследък съветската славистична наука проявява доста голям интерес към историята на нашата литература. И веднага трябва да се каже, че от нейния поглед все още отбягват проблемите на старата българска и възрожденска литература. А в тази насока има какво да се издирва, засягащо историята на руската и българската литература. Хубава илюстрация на тази мисъл е обстойният и ценен труд на А. Н. Робинсон „Историкография славянското възрождение и Паисий Хилендарски“ (Москва, 1963, 139 с.), написан във връзка с Петия славистичен конгрес, който се състоя в София през месец септември 1963 г.

Личността и делото на Паисий Хилендарски отдавна будят интерес у руските слависти, проявяващ се предимно в археографска насока (В. И. Григорович, Ю. Ив. Венелин, О. Бодянский, Вл. Ламански, П. А. Лавров и др.). Нещо повече дори — в научната литература Паисий е въведен от руския учен В. И. Григорович през 1852 г. След това инте-

ресът към Паисий постепенно нараства. Сега нов и особено важен момент е въвеждането на Паисий в историята на общославянските литератури, което за пръв път се появява в прочутата „История славянских литератур“ на Пипин и Спасович (1879 г.). Видният славист П. А. Лавров направи задълбочен историко-литературен анализ на „Одна из переделок „Истории славяноболгарской“ иеромонаха Паисия...“ (1895 г.). След дълго прекъсване на подобни научни публикации през 1941 г. се появи обширното проучване „Паисий Хилендарский и его „История славяноболгарская“ 1762 г.“ от акад. Н. С. Державин, поместено в неговия извесител „Сборник статей и исследований в области славянской филологии“ (стр. 63—124). И пак ново прекъсване, нарушено през 1963 г. с появата на горепосочения труд на А. Н. Робинсон.

При разглеждане на този труд веднага трябва да се каже, че той коренно се различава от всички изследвания (руски

и неруски) върху Паисий, излезли досега. Като отдава заслуга на своите предходници, като използва трезво техни трудове, А. Н. Робинсон внася нещо съвсем ново при третиране на сложния проблем за „История славяноболгарская“. Той поставя на висок пиедестал делото на Паисий — въз основа на широка научна аргументация го въвежда в общия поток на славянската историография на XVIII в., която играела важна роля в обществено-политическия живот на славянските народи¹. Оказва се, че Паисий не само е запознат с историографски съчинения на своето време; той доловил и отразил някоя от общите теоретически постановки на тази историография, става изразител на нейните принципи. В такъв смисъл звучи заключителната оценка на автора: „Виден представител на това течение, един от последните по време, но крупни по значение, бил Паисий Хилендарски — основател на идеите на българското Възраждане. В „История славяноболгарская“ на Паисий с неповторима оригиналност се съчетали традициите на общите историографски представи с публицистическия патос на съвременния български живот“ (стр. 139).

Тази висока оценка на автора е залегнала в целия му труд за Паисий, написан с любов към неговото дело и с голямо познаване на научната литература не само частно за Паисий, но изобщо на богатата литература за преломния XVIII в. На широк исторически план е дадена съпоставка между Паисий и историографите на века, като често се прехождат към този род съчинения и от XVII в. Авторът използва не само печатани исторически трудове, но също и ръкописни, каквито има особено много в руската литература. Обилното привеждане на материали от тези съчинения е факт също така силно налагащ се при четене на изследването на Робинсон. Този материал винаги се дава в съпоставка със съответна или подобна мисъл у Паисий. Така именно се илюстрира близостта на Паисий към останалите историографи. Извънредно важен е изводът на Робинсон за общи идеи и методи в тогавашната славянска историография (стр. 11).

За общия теоретичен план на изследването на А. Н. Робинсон, за неговата проблемност добре говорят и отделните наслови: „Историограф и общество“ (стр. 19—36), „Историограф и читател“ (стр. 37—52), „Историограф и историогра-

фия“ (стр. 53—83), „Историограф и история“ (стр. 84—132). Това са проблемите, които „са били предмет на основните размисли и грижи на самите историографи“ (стр. 18). Във въведението (стр. 3—18) са поставени най-общите въпроси, свързани с делото на Паисий, направен е преглед на заниманията върху него, поставени са проблемите, които очакват разрешение, формулирана е задачата на изследователя, която той иска да реши: „Обаче защо „Историята“ на Паисий все още изглежда така изолирана? Какво представляват от себе си общият тип и конкретната структура на това произведение? Откъде и как е могло да се появи именно такова историческо съчинение в българската литература през средата на XVIII в.? Какво място заема то в историята на славянските литератури?“ (стр. 5). Робинсон дава отговор на тези въпроси: „Изучаването на идеологическите и литературните проблеми в творчеството на Паисий във връзка с цялата тази историография, която може да бъде наречена историография на славянското Възраждане, би трябвало, според нашето мнение, да образува третото направление и на посветените нему изследвания“ (стр. 6). Като находчиво диференцира досегащите две основни направления на научните публикации за Паисий (археографско и общоидеологическо), заслуга на автора е въвеждането на трето направление в тези проучвания, основаващо се върху широки типологически съпоставки на произведения от епохата.

От уводните мисли на А. Н. Робинсон специално заслужава да се изтъкне още една, понеже тя пряко докосва Паисиевата „История славяноболгарская“. Върху авторството на предисловието към историята е писано доста (отдава се на самия Цезар Бароний, на Петър Скарга — полски преводач на съчиненията му, или пък — на руския преводач). Сега А. Н. Робинсон излиза с друго мнение — той установява, че „в действителност предисловието принадлежи не на един автор, а на двама автори: първата му част, съдържаща разсъждения за ползата от историческите занимания (л. 1—4) била написана от Скарга и малко преработена при нейния превод от руския редактор (. . .), а втората част на предисловието (л. 4—6 об) била написана от руския редактор и съдържала рязка критика на издаваното съчинение на Бароний — Скарга“ (стр. 14). Автор и редактор на цялото предисловие бил Гавриил Бужински.

Книгата на Робинсон съвсем естествено се явява след многобройните научни издирвания върху „История славянобол-

¹ Робинсон отбелязва, че по това време „историографията се стремела да стане някакси наука на науките и трябвало да заеме посредствено положение между официалната религиозна доктрина и гражданския живот“ (стр. 32)

гарската“, засягащи археографски въпроси, извори на историята, вложени идеи в нея, роля в живота на българския народ и пр. Преди извършването на тази подготовителна научна дейност нейното потвърждение бе невъзможно. Сам авторът отчита приноса на своите предходници. Към тях той винаги показва внимателно, критично отношение, не приема безрезервно техни установки, дори когато те са и от по-ново време (вж. напр. стр. 5, 14, 93 и др.). Той не споделя схващането на някои български учени, според които „Паисий излиза в качеството на идеолог на някаква класа (селячество или буржоазия), осъзнала своите интереси (в различие от интересите на друга класа) и че той съчинил своята „История“, подпомагаща борбата за тези интереси“ (стр. 93).

Според него „историографските и народни предания за славното минало на България станали за Паисий изходен пункт на неговите мечти за нейното бъдеще, а българският народ (в смисъл общонационален) бил единствен адресат на неговите страстни призови и на неговия историко-публицистичен труд“ (стр. 96). Това разбиране е правилно — Паисий принадлежи на целия български народ, за него той упорито се труди, него иска да пробуди и тласне по пътя на позитивен културен и обществен живот.

Прочитането труда на Робинсон още веднъж из основи разколебава установеното отдавна мнение за ненаучността на „История славяноболгарская“. Такова схващане авторът очаквателно като „анти-историческо“. Конкретният анализ на „История славяноболгарская“ и на много други съвременни исторически съчинения красноречиво показва висотата на Паисиевите знания по история, предимно българската и славянските, илюстрира схващания и методи, които споделят и други историографи на века. Робинсон последователно, въпрос по въпрос, посочва такова сходство или единство. Такива са напр. въпросите: полза от четенето на историята, патриотически подбуди за написване на истории, провиденциални разбирания за историята, взаимоотношение между историограф и читател, отношение на историографа към историческите извори, обществено-политическа насоченост на съчинението, литературни прийоми, теория за произход на славяните и др.

Както вече казах, авторът обилно привежда материал из много печатани и ръкописни историографски съчинения, появили се през XVII—XVIII в. Най-много са те из руската литература, после из полската и украинската литература. Както сам отбелязва авторът, по-слабо е за-

стъпена чехословашката историография (стр. 102). Особено важни са за нас мислите, отнасящи се за южнославянската историография (стр. 119—132). Казаното тук за южнославянските исторически съчинения е твърде кратко, очерково, а би следвало да бъде по-разгънато. Защото от съответните страници (пък и изобщо от цялото проучване) не може да се добие ясна представа за този род книжовни занимания, особено що се отнася до сръбската и хърватската литература. Прекрасна е мисълта на А. Н. Робинсон: „Възраждането на литературите на южните славяни през XVIII в. се проявява преди всичко в развитие на историографията. От всички жанрове славянската историография се оказва най-необходимият жанр в периода на пробуждането и формирането на националното самосъзнание на поробените южнославянски народи“ (стр. 119). Но това явление не е конкретизирано, не са показани историческите съчинения, които именно са подпомогнали пробуждането и изграждането на народностно съзнание у южните славяни.

Авторът по-подробно се спира само върху историческите занимания на Йоан Раич, но това не е достатъчно. От друга страна, тук основателно до известна степен може да възникне въпрос доколко методологически е правилно включването на Раич, като се има предвид, че неговата история се явява в самия край на XVIII в. Но това не е най-важно. По-важно е, че има пропуски спрямо други историографски съчинения, макар не и от мащаб на Раичовата „История разных славенских народов...“ Тук, разбира се, би следвало да се вземат под внимание както печатни, така и ръкописни съчинения от този род. Защо е било нужно напр. само да спомене за съществуването на „Краткое введение в историю происхождения славено-сербского народа, бывших в оном владетелев, царев... изяснено Павлом Юлинецом“? Нейн анализ е толкова по-наложителен, като се вземе под внимание, че тя излиза само три години — през 1765 г. — след написването на Паисиевата история. (Екземпляр от това рядко издание се намира и в България — в Пловдивската народна библиотека, № 397).

Правилно и целесъобразно е Паисий да бъде съпоставян с историографията на другите народи, за да се види общото и различието между него и тях творби. Но още по-правилно е тази съпоставка да се дава преди всичко с оглед на останалите балкански народи — гърци, сърби, румъни; историографската практика и традиции на тези народи не е на последно място в творческия път на Паисий. Осо-

бено важна роля тук ще са имали сръбските и гръцките исторически съчинения, за които нашият историограф нееднократно споменава. Това е извънредно важна и съвсем неразработвана проблема. Нейното разработване без всяко съмнение ще разкрие нови черти от образа на Паисий, ще попълни представата ни за него като грижовен историк, искащ да бъде на висотата на историческата наука от своето време. Съпоставката може да покаже не само заимствуване, но и различия на Паисий спрямо негови предходници. А това е още по-интересно и важно.

Несъмнено това е трудна задача за изпълнение от едно лице, необходимо е добро познаване на няколко литератури. А задачата се затруднява още повече от факта, че славянската историография изобщо не е разработвана, на нея малко внимание е обръщано досега в славистичната наука, макар тя да представлява „обширно и идейно значително историко-публицистическо и литературно течение“ (стр. 7). Ясно е следователно, че пред нашата наука стои голяма и важна задача за изследване — проблемата за Паисий и изобщо за българската литература през XVIII в. да се разработва в тясна съпоставка със съвременната литература на балканските народи (сърби, гърци, румъни), без, разбира се, ни за момент да се забравя силната и благотворна струя на руската литература. Впрочем такава постановка е дадена вече в работата на проф. С. А. Никитин, Паисий Хилендарски и современная ему южнославянская историография. (Известия на Института за история, кн. XIII, София 1963, стр. 23—31).

Що се отнася до отношението между „История славяноболгарская“ и руската историография, може да се счита, че тази задача е вече успешно разрешена чрез труда на А. Н. Робинсон. Би трябвало да се пожелае на автора или на друг учен да продължи подхванатата изследователска работа и по отношение на останалите балкански литератури, които не са намерили подобаващо място в разглеждания труд. Така би станала попълна картината на славянската историография, която несъмнено е била във връзка с историографията на балканските народи. Като мощна православна държава през XVIII в. Русия е имала неособично силно въздействие върху културата на тези народи. То безспорно се е отразило и в историографията.

Едно бъдещо изследване върху тази историография не би пропуснало факти като следните, например: сред сръбският народ през XVIII в. разраства интересът към историческите съчинения. По

традиция и тогава продължава преписването на стари летописи и родослови, полагат се грижи по опазване на стари летописни екземпляри, печатат се сръбски истории, търсят се руски историографски съчинения, превеждат се чужди исторически трудове. Важен е фактът, че през 1734 г. се появява сръбски превод на историята на Цезар Бароний направо от полски език (вж. Л. Стоянович, Каталог рукописа и старих штампаних книга. Београд 1901, стр. 107). В Сърбия рано проникват екземпляри от руското издание на Цезар Бароний (вж. Л. Стоянович, Стари српски записи и натписи, кн. II, Београд 1903, стр. 156, 195). Сръбският епископ Висарион Павлович през 1739 г., в писмо до руския Свети синод, между другите книги иска „Книгу Пуфендорфия историческую... и аще кия еще суть историческия книги в ново на славенский язык преведени“ (вж. С. Т. М. Димитриевич, Графа за српску историју... Споменик, LIII, 1922, стр. 63). Подчертаният израз подсеща, че другите, излезли дотогава руски печатни исторически съчинения, вече се намират в Сърбия. Въпросната книга на Пуфендорф носи наслов „Введение в гисторию европейскую чрез Самуила Пуфендорфия на немецком языке сложенное...“ (СПБ 1718 г.). През XVIII в. бил направен препис от Летописа на Димитър Ростовски (вж. Sava Chilandarec, Rukopisy a starotisky Chilandarské, стр. 79). Хилендарци притежавали също „История дому господина поручика волинского“, също от XVIII в. (там, стр. 80). Твърде интересно е да се съпостави с „История славяноболгарская“ един сръбски летопис от 1758 г., носещ наслов: „Хронология или летопис сръбских царей в кратце исписана из древних рукописных книги сербския, обретаемая в Лавре Сербской в Хилендаре 1758 года“ (вж. I. Vašica—I. Vajs, Soupis staroslovanskyh rukopisij Narodniho musea v Praze. Praha 1957, стр. 151). Още по-интересна е появата през 1762 г. на „Родословие славеносербское“, преписано от Спиридон Хоповски (пос. съч., стр. 294).

През XVIII в. извънредно богата е с исторически съчинения (главно ръкописни) и румънската литература. Там се появяват не само летописи, третиращи произхода на румънския народ, но твърде много са и летописните съчинения, които предават историята на славянските народи. Също така често явление там е превеждането на руски историографии, съчинения за Петър Велики и пр. Немалък е броят на летописите, писани по времето на Паисий, около средата на века. Обилни

вести за това може да се намерят в ценния труд на румънския учен G. Strempel, *Copiișii de manuscrise românești până la 1800* (București 1959, стр. 139, 141, 150, 160, 166, 167, 168, 172, 180, 187, 189, 195, 197, 203, 215, 220, 266 и др.).

Показателни са напр. мислите на румънския историограф Самуил Мику-Клайн (1745—1806), макар да са казани доста след появата на „История славяноболгарская“. В едно свое съчинение той пише в Паисиевски дух: „Виждаме, че всички народи са писали за своите прадеди. На всеки разумен човек е нужно да знае историята, понеже тя ни учи на всичко: и църковни и политически дела; тя не само с думи (разкази), но и с примери потвърждава това, на което ни учи.

О, ти, който говориш румънски, приеми тази, макар неголяма, но съставена с голямо усърдие и внимание история на твоя народ. И ти на свой ред се старай, а ако не можеш, то вразуми други, които могат, и помогни им да напишат по-пространно за събития из живота на румъните. . . Тези хора били мъжествени и доблестни и над всички народи някога господствували“ (вж. *Передовые румынские мыслители XVIII—XIX вв.* Москва 1961, стр. 89, 93 и др.).

Представа за гръцката историография през XVIII в. — представители и съчинения — може да се добие от ценната книга на С. а т а с „Новогръцка филология“ (Атина, 1868, стр. 434, 470, 541, 563, 579 и др.).

Към хубавия труд на А. Н. Робинсон бих желал да направя още няколко помалки бележки. В българската историческа наука по-рано се утвърждаваше мисълта, че през XVIII в. българският народ бил пред прага на изчезването, но благодарение пламенният патриотичен зов на Паисий той оцелял. Остатък от тази невярна мисъл има и у Робинсон (стр. 13). Пропускането на прилагателното „православный“ в предговора към Историята, зает от съответния предговор на руското издание на Бароний, Паисий едва ли го е направил по някакви идейни съображения за борба срещу католицизма или срещу гръцизма (стр. 16—17). За него българският народ изобщо е православен, поради което намира за неуместно в обращение да употрeби този епитет. Не е правилно да се смята, че по времето на Паисий заслуги за опазване духовните ценности на българския народ и на неговия език имали главно селячеството и монашеството (стр. 90—91). Сам Паисий споменава и други обществени прослойки, които имат някаква заслуга за това — занаятчи, търговци, интелектуални дейци. Той дори съжалява, че измежду българите все още има малко

търговци. А тази мисъл подсеца за дълбоко Паисиево наблюдение и за богато обществено съдържание. В живота на българския народ XVIII в. е много раздвоената епоха не само обществено-политически, но и културно. Има известна неточност в мисълта, че Паисий е „един от последните по време“ представители на славянската историография през XVIII в. (стр. 139). Той живее и работи през средата на века, а след него има още доста подобни дейатели, измежду които за южните славяни поне особено изпъква Йоан Раич. Библиографските бележки на автора за сръбската историография през XVIII в. би следвало да се допълнят с последните проучвания на проф. Никола Радойчич.

Приятни асоциации се пораждат у читателя-българин, когато на известни места в изследването срещне мисли, които той знае от своята родна литература. Напр. на стр. 46 е цитирана мисъл на Екатерина II: „Сей труд весьма несовершен, но каков есть, много подаст сведений, донные малому числу людей известных, — дополнить же и исправить легче, нежели собрать из несколько десятков книг“. Черноризец Храбръ също пише: „По-лесно е едно нещо после да се поправи, отколкото за пръв път да се създаде“. Или пък думите на Гавриил Бужински (преводач на Цезар Бароний), казани за Александър Македонски: „И когда опочивал по трудах воинских, в дражайшем кивоте. . . под главою своею книги Омирови полагал и сохранял“.

(75). Тези думи веднага напомнят за стиховете на Вазов, казани за цар Симеон:

И кога нямаше кого да надвива,
той пишеше книги, за да си почива.

Излизайки от богат фактически материал, който в повечето случаи сам издирва, А. Н. Робинсон винаги поставя големи проблемни задачи, към чието разрешение пристъпва. Такъв е неговият творчески натюрел. Такъв се показва той не само в този труд, но и в други свои проучвания. Изследването на А. Н. Робинсон „Историография славянского возрождения и Паисий Хилендарский“ е ценен научен принос не само с това, че поставя и разрешава някои проблеми, свързани с делото на нашия пръв историограф, но още и затова, че то поражда и поставя на дневен ред нови въпроси, към чието разрешение трябва да се насочи славистичната наука.

И накрай едно пожелание — в Съветския съюз да се появи издание на Паисиевата „История славяноболгарская“, която досега там не е издавана. В това

отношение неговият верен последовател Софроний Врачански е по-добре представен на руската културна обществена, макар и с едно много старо и вече незадоволително издание на неговото „Жи-

тие и страдания грешного Софрония“, печатано през 1877 г. в „Славянски сборник“ (том II, дял IV стр. 1—26).

Боню Ст. Ангелов

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ЕДИН СЪВЕТСКИ ИЗСЛЕДОВАТЕЛ

В оживените дискусии за мирогледа и творчеството на Каравелов през последните години се намеси и съветският философ Лев Валентинович Воробьев. В български научни издания, списания и вестници се появиха негови статии, които подсказваха за находчива и оригинална мисъл, за непредубедено отношение към фактите, спорните концепции и техните автори. През 1962 г. излезе книгата му „Философские и социологические воззрения Любена Каравелова“. На следващата година се появи и монографията „Любен Каравелов. Мировоззрение и творчество“. Двете изследвания, с известни композиционни промени, представяват докторската дисертация на Л. В. Воробьев, която той защити през месец юни 1962 г. в Киев. Докато в първата книга изследователят се интересува изключително от идеологията на българския революционер, второто проучване дава цялостна представа за Каравелов — общественика, писателя, енциклопедиста. Без да омаловажаваме стойността на „Философские и социологические воззрения Любена Каравелова“ ще изкажем мнението си за втората книга на съветския учен. В нея авторът излага обстойно всички свои наблюдения и изводи, които са предмет и на първото му изследване.¹

Когато през 1953 г. беше отпечатана книгата на Л. В. Воробьев за Христо Ботев², оценките за редактора на „Знаме“ като революционер, поет и публицист се приеха безрезервно, защото бяха резултат на точното познаване и проникновеното тълкуване на фактите. Можеше да се възрази само на либерално просветителската характеристика, с която се представяше Каравелов. Явно беше както впоследствие се „изповяда“ и авторът, че той е взел на „доверие“ теории, които след това сам отхвърли и разкри-

тикува. И сякаш, за да се „реабилитира“ за неволно допусната грешка, Л. В. Воробьев проучи разностранната дейност на Каравелов.

На анализа на класовата структура на Възраждането, на обществения му и икономически живот са посветени доста страници в монографията на съветския изследовател. Той проследява замяната на феодалните производствени отношения с капиталистически, промените, които ги съпътствуват в областта на икономиката и идеологията. Спира се на формирането на новия мироглед, на преодоляването на четническата тактика и зараждането и укрепването на национално-освободителната борба. Интересува се и проследява всеки факт, свързан пряко или косвено с идеологията и дейността на Каравелов.

Л. В. Воробьев познава в най-големи подробности литературата за българското национално Възраждане. Той постоянно се позовава на различни източници, като в известни случаи в стремежа си да бъде изчерпателен, посочва статии, които нямат особена научна стойност. И тук, както и в първата си книга, Л. В. Воробьев акцентува върху идеологията на Каравелов. Този негов подход е определил и композицията на книгата. Той изследва мирогледа и цялата дейност на Каравелов паралелно, като се старее да обясни закономерностите в неговото художествено творчество и публицистика с особеностите и промените на идеологията му. В такъв смисъл справедлива е критиката му към акад. Михаил Димитров, който при проучването на Каравеловата идеология пренебрегва изцяло литературната дейност на писателя.

В своето изследване Л. В. Воробьев се движи не от изводите към фактите, а от фактите към изводите. Този подход му дава възможност да анализира в общи линии обективно идейния път на Каравелов, да обясни противоречията в неговите социално-политически позиции, да се „доближи“ към действителния образ на деятеля на културата и общественика с

¹ За „Философские и социологические воззрения Любена Каравелова“ вж. по-подробно Д. Лекков, „Ново изследване за Любен Каравелов“ — „Литературен фронт“, г. XIX, бр. 6, 1963.

² Л. Воробьев, Христо Ботев. Жизнь и творчество, Москва, 1953.